

A Sajnovics kisbolygó

Hász Róbert: *A Vénusz vonulása*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2013

Hász Róbert sajátos megközelítésű történelmi regénye vagy irodalmi útirajza, *A Vénusz vonulása* érezhetően következetes kutatómunka eredménye, amely pontos szövegszervezői elveket követve hozza létre különutas szerzői világát a tizennyolcadik század végének átmeneti időszakáról. A felvilágosodás rendkívül mozgalmas előestéje ez, ahol talán csak a csillagok maradnak mozdíthatatlanok. A könyv főszereplői, a bécsi Hell Miksa, illetve a magyar származású Sajnovics János elkötelezett csillagászok, akik VII. Keresztély dán király megbízásából indulnak el a jeges-tengeri Vardő szigetére; kiküldetésük szerint – az időjárás függvényében – a Nap és a Vénusz 1769-es együttállásának vizsgálatára, különböző obszervatóriumi mérések elvégzésére, mellékesen pedig a helyi lakosság nyelvészeti megfigyelésére tesznek kísérletet.

A klasszikus regényszerkezet (lineáris történetvezetés, „mindentudó” elbeszélői pozíció stb.) nem különösebben szolgál narratív meglepetésekkel, a fejezetek félfikciós eseménysorozata és karakterológiája viszont annál érdekesebb írói megoldásokra ad lehetőséget. Azokat a jeleneteket például mindenképpen érdemes kiemelni, amelyek a korszak tudományos és kulturális tablójából elevenítenek meg egy-egy arcképet (a két tudós utazása során többek közt találkozik Bach fiával, Klopstockkal, Gottfried Heinsiusszal, Goethével), vagy amelyek a felvilágosodás forradalmi változásait előkészítő eszméket, illetve az európai ideákkal konfrontálódó szkepticizmust próbálják reprezentálni bizonyos alakokon és dialógusokon keresztül. A Hell–Sajnovics-páros folyamatos párbeszéde már önmagában véve is ellenpontosított világnézeti közeget teremt: ahogy a mester-tanítvány viszony árnyalódni kezd, úgy kapunk képet az idős, nemzetközileg elismert professzorról, valamint a feltörekvő, mégis szerény fiatal tudósról, kapcsolódási pontjaikról, valamint az eleinte esetleges, a későbbiekben

egyre sűrűsödő összetűzéseikről. Mindenekelőtt a jezsuita rendhez való tartozás határozza meg mindkettőjük identitását, ezenkívül természetesen a közös hivatás, illetve kutatási terület is egymás mellé rendeli őket, a kölcsönös szimpátián túl mégis egy alapvetően ambivalens kötődés alakul ki közöttük. Hell mindazonáltal (talán szándékosan is) elnagyolt szereplő Jánoshoz képest. Hász nemhiába vette alapul az ifjú csillagász útinaplóját a könyv megírása közben, hiszen *A Vénusz vonulása* nem csupán az említett kollektív társadalmi és szellemi változásokról szól, a főhős „személyes felvilágosodását” is magában foglalja, ezzel együtt pedig lehetőséget ad arra, hogy az olvasó is beutazhassa a szövegtér szellemi tájait. Igazi útíregényről beszélhetünk tehát, amely egyben fejlődéstörténet is, az önzonosság megtalálásának kalandokkal, kísértésekkel és felfedezésekkel teli zarándoklata.

A történet három részre osztása (*Utcák, Városok, Világok*) egyfajta térbeli táguulást érzékeltet, ami képletesen János világlátását is befolyásolja, aki az utazás előtt Nagyszombatban teljesített szolgálatot. Vagyis egy kispolgári közegből szakad ki, azon belül is egy tiltott viszony kísértéséből (a helyi patikus fiatal feleségének kihívó közeledésétől) szabadul meg a vardói expedíció kezdetével. Páter Hell invitálása mondhatni új dimenzióba helyezi egész gondolkodásmódját. „Felöltözött, és gondolatok nélküli lassú léptekkel leballagott az udvarra. Csak néhányan voltak ott, amikor utazóládáját felrakták a nyitott hintóra, és ő fölszállt a kocsira. Weiss atya még utánanyúlt, és megszorította a karját. – Eredj, láss nekünk világokat!” (35.) Bécs, Prága, Drezda, Lipcse, Hamburg következik, különböző vendéglátók (uralkodók, rendtársak, tudósok és politikusok) váltják egymást, az utazók pedig szembesülnek koruk széttagolt, sokirányú szellemi életével, melyet a tapasztalt, ám igencsak keményfejű Hell gúnyos közönnyel, a sokszor kétségekkel, bizonytalanságokkal küzdő János kíváncsi rácsodálkozással fogad. A norvég királyi udvar bozótlabirintusában való bolyongásuk szimbolikusan foglalja össze ezt a kettősséget. „Mert mondja meg nekem őszintén, kedves asszonyom, mi öröm rejlik abban, ha valaki elveszettnek hiszi magát egy bozóttengerben? Mi abban az élvezet? Elveszni önként? Az emberi értelem sajátossága kellene hogy legyen kijutni a labirintusokból, a valóságosakból és az átvitt értelműekből, kijutni a fényre, a tiszta terepre, a síkra, ahol körülnézhet, tisztán láthat maga körül... ehelyett mit csinál az ember? Labirintusokat épít, hogy unalmában önként elveszejtse magát bennük. [...] Kóboroltunk az embermagasságú sövények között, hol jobbra, hol balra fordultunk a szűk járatokban. Idővel már nagyon idegesített a haszontalan ide-oda téblábolás, ellentétben páter Hell-lel, aki jól szórakozott rajta, kereste a rendszert, melyet követve kitalálhatunk az

ösvények kacskaringóiból, s végül meglelte, mert egyszer csak felkiáltott, hogy heuréka!, s valóban, megpillantottuk a folyópartot magunk előtt...”

A Sajnovics-féle nevelődési folyamat persze nem csak szellemi kísértések mentén halad, Jánosnak az érzékiség megannyi csábítását is ki kell állnia. A nőkkel való érintkezés három kitüntetett pontján (a patikusfeleséggel, a hamburgi örömlánnyal és a vardői özvegyel való találkozáskor) majdhogynem végérvényesen meginog az oly biztosnak hitt szerzetesi fogadalom, és egyáltalán a tudós elme égi titkokat fürkésző, földtől elemelkedő magatartása; fogalmazhatnánk úgy is, hogy egy pillanat alatt felerősödik a „földi csillagok” fénye és vonzása. Ennek ellenpéldája a vardői sziget száműzöttjével való rejtélyes eszmecsere, melynek során Raskovitz egy már-már swedenborgi monológban tárja fel János előtt a képzeletbeli (?) párhuzamos világokban szerzett tapasztalatait. „Egy idő után nyugalomra vágyik minden utazó. Ott, ahol az emberek gondolatuk erejével közlekednek a bolygók között, még ott is bele lehet fáradni a folytonos helyváltoztatásba” (302). Sajnovics hivatásbeli és személyes dilemmája éppen ebben a folytonos helyváltoztatásban, identitáskeresésben, nem utolsósorban a Jézus Társaság ideiglenes nemzetközi szétszóródásában érhető tetten. Hiszen egyszerre kiszolgáltatott és védett ő: az ellentétektől feszülő, visszasságoktól sem mentes rend valamelyest megvédi a külső, főleg eszmei támadásoktól, ugyanakkor ki is szolgáltatja a korabeli hatalmi játszmáknak. Természetesen János mindezt (páter Hell-lel ellentétben) nem felülről szemléli, belülről éli meg. Amikor titkos ajánlatot kap egy válogatott összetételű újvilági expedícióban való részvételre, egyszerre vetődik fel benne a jezsuita regula feladása és a szerelem beteljesítésének gondolata is.

Talán abban az analitikus elnagyoltságban ragadhatóak meg a regény hiányosságai, ami még a főhős jellemzését is hézagossá, helyenként sematikusá teszi. Az egy-egy vonással kiemelt, körülötte megforduló karakterek kimondottan epizodikus alakok, akik tulajdonképpen az adott kulturális közeget (a korszak politikai szólamait, tudományos vívmányait vagy művészi elképzeléseit) hivatottak érzékeltetni. A megannyi – különböző társadalmi rétegekből kikerülő – szereplő minden esetben János formálódó világképében kapja meg saját „legitimitását”. Tulajdonképpen tehát a sajnovicsi szál rendelkezik azzal az ún. analitikus háttérrel, amely nélkül nemigen képzelhető el egy effajta, klasszikus szerkesztésű és hangvételű regény. A *Vénusz vonulásának* szerzője viszont mintha nem mindig tudta volna eldönteni, hogy kalandregényt vagy útinaplóba bújtatott lélekrajzot készít, ez a fluktuáló eklektika pedig nem engedte igazán kibontani azokat a belső folyamatokat, amelyek Jánosban az út során lejátszód(hat)tak. Ezért néha az lehet az érzése az olvasónak, hogy Sajnovics belső világa

is bolygónyi távolságra van a regény (rá szabott) személyes szituációitól. Ettől függetlenül egy élvezetes és különleges kalandban lehet része annak, aki kezébe veszi a könyvet, hisz azokért a *felismeréstöredékek*ért, „melyek által, ha csupán villanásnyi időre is, fölsejlett egy ritkán érzékelhető, mégis létező másik valóság”, megéri belevágni az utazásba. Nem muszáj várni a Vénusz következő átvonulásáig, 2125-ig...

